

*„TUDJUK A NYELVTANT,
MÉGSEM TUDUNK SEMMIT”*

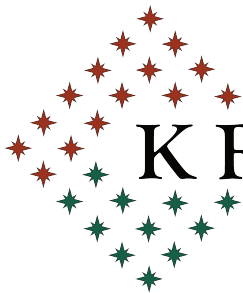
OLVASMÁNYOK NYELV, TÁRSADALOM ÉS
KULTÚRA ÖSSZEFÜGGÉSÉRŐL

K R E

Szerkesztette:

KONTRA MIKLÓS

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

KÁROLI GÁSPÁR
REFORMÁTUS EGYETEM

2018

**„Tudjuk a nyelvtant, mégsem
tudunk semmit”**

OLVASMÁNYOK NYELV, TÁRSADALOM ÉS KULTÚRA
ÖSSZEFÜGGÉSÉRŐL

Károli Könyvek

Magyarnyelv-tanári segédkönyvek

Sorozatszerkesztő: Nádor Orsolya

Magyarnyelv-tanári segédkönyvek

„Tudjuk a nyelvtant, mégsem tudunk semmit”

OLVASMÁNYOK NYELV, TÁRSADALOM ÉS KULTÚRA
ÖSSZEFÜGGÉSÉRŐL

ÖSSZEÁLLÍTOTTA ÉS A BEVEZETŐT ÍRTA
Kontra Miklós

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó

Budapest, 2018

Felelős kiadó: dr. Sepsi Enikő, a KRE BTK dékánja.
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060
Fax: 455-9062

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2018
© L'Harmattan Kiadó, 2018
© Szerzők, szerkesztők, 2018

Sorozatszerkesztő: Nádor Orsolya
Összeállította és a bevezetőt írta: Kontra Miklós

Technikai szerkesztő: M. Pintér Tibor
Borítóterv: M. Pintér Tibor

A könyvsorozat a *Bethlen Gábor Támogatáskezelő Zrt.* támogatásával valósult meg.

ISBN 978-963-9808-92-8

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezményrel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu • webshop.harmattan.hu

TARTALOM

Magyarnyelv-tanári zsebkönyvek Szerkesztői előszó a sorozat elé (<i>Nádor Orsolya</i>).....	7
Bevezető (<i>Kontra Miklós</i>).....	9
Hány az óra, Vekker úr? Időzónák és politika Kárpátalján (<i>Fedinec Csilla – Cserniczkó István</i>).....	12
Falusi történet (<i>F. Dornbach Mária – Kontra Miklós</i>).....	40
Gimnazisták: Magyarország elejétől fogva (<i>Kontra Ferenc</i>).....	68
Tudnak-e a chicagói magyarok magyarul? (<i>Kontra Miklós</i>).....	70
Használható még a lufis könyv Amerikában? (<i>Kontra Miklós</i>).....	76
Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztos” idegen szavak, „visszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társaik. (<i>Lanstyák István</i>).....	87
Magyar nyelv és/vagy irodalom (<i>Margócsy István</i>).....	156
Az oroszul beszélő ember – emberközlelől (<i>Papp Ferenc</i>).....	175
Szólok, s ez megmondja, ki vagyok (<i>Sándor Klára</i>).....	185
Nyelvi hátrányos helyzet az iskolában (<i>Sándor Klára</i>).....	188
A többség nyelvi jogai (<i>Szilágyi N. Sándor</i>).....	202
Karácsony Sándor nyelvszemlélete és az anyanyelvoktatás (<i>Szilágyi N. Sándor</i>).....	216

Bukaresti mozaikkockák (<i>Szilágyi N. Sándor</i>).....	222
Hozzászólás a moldvai csángó „magyarórák” kérdéséhez (<i>Tánczos Vilmos</i>).....	238

HÁNY AZ ÓRA, VEKKER ÚR? IDŐZÓNÁK ÉS POLITIKA KÁRPÁTALJÁN

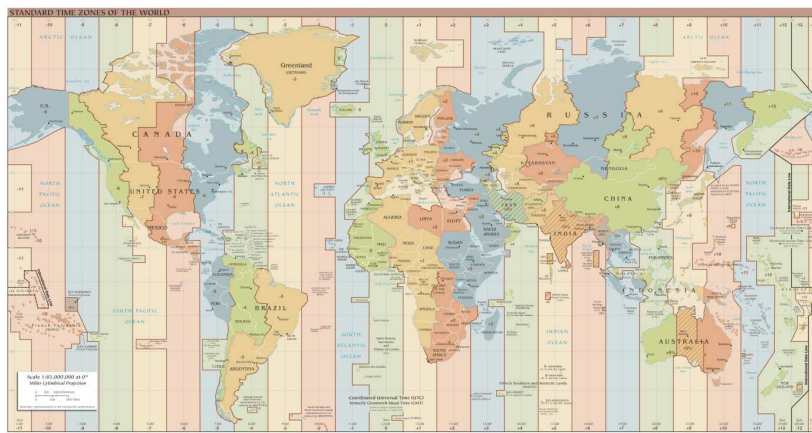
FEDINEC CSILLA – CSERNICSKÓ ISTVÁN

1. AZ IDŐZÓNÁK ÉS A POLITIKA

Az 1884-ben Washingtonban (DC) szervezett Nemzetközi Meridián Konferencián bevezetett időzónák a földfelszín azon területei, ahol az időmérő szerkezetek (az órák) azonos időt mutatnak. Elvileg az időzónákat a koordinált világidőhöz (UTC) viszonyítják, ahol a referencia a nulla meridián, azaz a 0. hosszúsági kör, amely a Londonhoz közeli Greenwichen át fut. A gyakorlatban azonban – bár az időzónákat a földrajzi hosszúsági körök határozzák meg – az egyes konkrét időzónák kiterjedését az államok politikai, illetve azon belül a közigazgatási határai is befolyásolják. Kína például az ország hatalmas kelet–nyugati irányú kiterjedése ellenére egyetlen időzónát használ, az egész ország területén ugyanannyi időt mutatnak az órák. Kínától északra Oroszország ugyanezt a sávot öt időzónára tagolja (1. ábra).

1. ábra

Az államhatárokhöz (is) igazodó időzónák a Földön¹

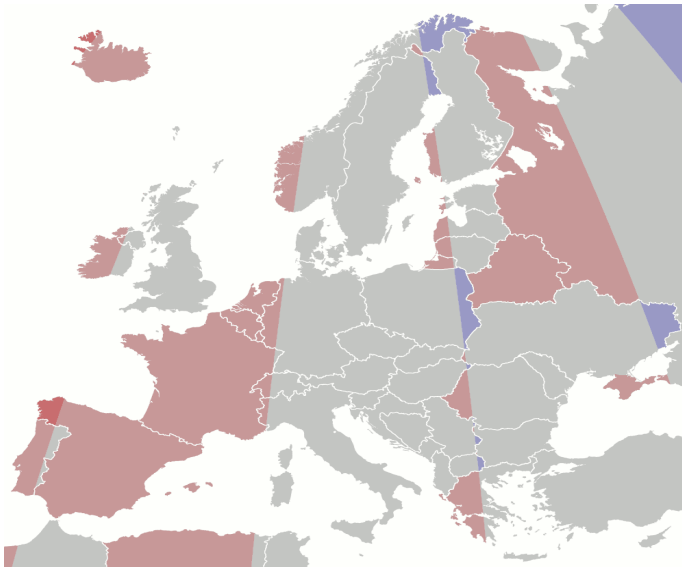

A koordinált világidőhöz viszonyított és az államhatárokhöz igazított időzónákban belül megállapított idővel nem feltétlenül egyezik meg a helyi idő. Például Kína keleti, Csendes-óceánhoz közeli partvidékén hivatalosan ugyanakkor van dél, mint a hatalmas ország nyugati végein, ám könnyű belátni: a Nap egyszerre nem tud delelőn állni az egymástól kelet–nyugati irányban több ezer kilométerre lévő helyszínek fölött. Épp azért, mert az állam- és közigazgatási határok nem esnek egybe a földrajzi alapon meghatározott időzónákkal, a központilag meghatározott hivatalos idő és a Nap járáshoz (jobban) igazodó helyi idő között kisebb-nagyobb eltérések lehetnek. A 2. ábrán azt láthatjuk, hogy Európában hol csúszik el egymástól a koordinált világidőhöz (UTC) igazított zónaidő és az országhatárokat követő hivatalos idő (2. ábra).

¹ Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e8/Standard_World_Time_Zones.png

2. ábra

Elcsúszás a földrajzi időzónától Európában (a téli idő szerint)²

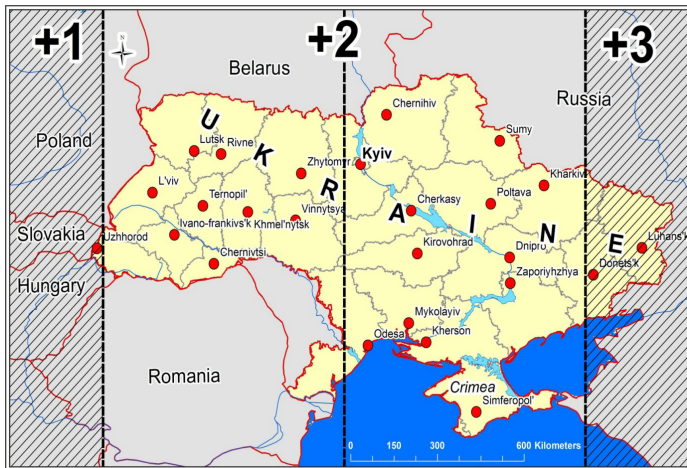
Ukrajna területének legnagyobb része – több, mint 90%-a³ – a kelet-európai időzónához (EET) tartozik, ami a koordinált világidőhöz (UTC) képest +2 órás eltérést jelent. Amikor tehát Greenwichben déli 12 óra van, Kijevben már 14 óra (UTC+2). Ukrajna keleti és nyugati vége azonban kilóg az EET-ből. Keleten Luhanszk megye teljesen, Donyeck megye nagyobb része, illetve Harkiv megye keleti területei földrajzilag a moszkvai időzónához (MSK, ami UTC+3), Kárpátalja nyugati sarka pedig inkább a közép-európai időzónához (CET, ami UTC+1) sorolható (3. ábra). Ám – az időszámítás gyakorlatias szempontok alapján történt egységesítése miatt – a keleti és nyugati perifériának mégis ugyanazon idő, az EET (UTC+2) szerint kell élnie, mint a központnak.

² Forrás: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/09/Tzdiff-Europe-winter.png>

³ В[алентина]. М[ихайлівна]. БОЙКО – І[гор]. Л[ьвович]. ДІТЧУК – Л. Б. ЗАСТАВЕЦЬКА: *Географія. Підручник для 8 класів загальноосвітніх навчальних закладів* [Bojko–Gyitcsuk–Zasztavecka: Földrajz. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára], Абетка, Кам'янець-Подільський, 2016, 68.

Ezzel azonban nem mindig könnyen békül meg a természetes időérzék (biológiai óra). Tanulmányunkban azt mutatjuk be, hogyan méri az időt Ukrajna nyugati részén, Kárpátalján. Bemutatjuk, hogyan nevezi a lakosság a hivatalos és a helyi időt, illetve miként jelenik meg az idő kettőssége a nyilvános térben. Keressük továbbá az okait annak, hogy Kárpátalján az emberek jelentős része nem a központi, hivatalos kijevi időt (azaz nem az UTC+2-nek megfelelő EET-t), hanem az UTC+1-nek megfelelő CET-et használja.

3. ábra. A földrajzi időzónák Ukrajna területén⁴

2. HÁNY ÓRA VAN A SZOVJETUNIÓHOZ TARTOZÓ KÁRPÁTALJÁN?

A mai Kárpátalja területe az elmúlt száz évben több különböző államhoz tartozott. A nemzetközi szakirodalomban is általánosan ismert az anekdota a kárpátaljai bácsiról, aki úgy „fordult meg” több országban, hogy ki sem mozdult szülőfalujából.⁵ A régió a XX. század során része volt az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Magyar Királyságnak, majd az

⁴ Forrás: http://www.ukrudprom.com/digest/Ukraina_otkazalas_git_po_donetskomu_vremeni.html

⁵ Lásd például Judy BATT: *Transcarpathia. Peripheral region at the 'centre of Europe'*, *Regional & Federal Studies* 12/2. (2002), 155.

első világháborút követően a(z első) Csehszlovák Köztársaságnak, utána a Magyar Királyságnak; a második világháború után a Szovjetunióhoz csatolták, 1991 óta pedig a független Ukrajna része (1. táblázat).

1. táblázat

A mai Kárpátalja területének állami hovatartozása a XX. században

Állami hovatartozás	Időszak	A régió (részeinek) megnevezése	Melyik időzóna volt hivatalosan érvényes a mai Kárpátalján
Magyar Királyság az Osztrák–Magyar Monarchián belül	1867–1918	Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegye	CET (UTC+1)
Csehszlovák Köztársaság	1919–1938/1939	Podkarpatszka Rusz, Ruszinszko	CET (UTC+1)
Magyar Királyság	1939–1944	Kárpátaljai Kormányzóság	CET (UTC+1)
Szovjetunió	1946–1991	Kárpátontúli terület	MSK (UTC+3)
Ukrajna	1991-től	Kárpátontúli terület	EET (UTC+2)

Az államfordulatok után nem csupán az államhatárok változtak meg, de más lett a főváros, módosult a hivatalos nyelv is,⁶ más fizetőeszköz került forgalomba.⁷ Tanulmányunk szempontjából lényeges, hogy – mivel az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Magyar Királyság, a(z első) Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság ugyanúgy a közép-európai (CET) időt használta – a kárpátaljaiak biológiai órája és a politikai

⁶ István CSERNICKÓ – Viktória FERENC: *Hegemonic, regional, minority and language policy in Subcarpathia: a historical overview and the present-day situation*, Nationalities Papers 42/3. (2014), 399–425.

⁷ BEREGSZÁSZI Anikó – CSERNICKÓ István: *A pénz beszél: a mai Kárpátalja területén osztó birodalmak nyelvpolitikája a bankjegyeken megjelenő nyelvek tükrében*, Alkalmazott Nyelvtudomány 2016/1., http://alkalmazottnyelvtudomany.hu/wordpress/wp-content/uploads/2016_XVI_evfolyam_1_szam/Beregszaszi_Csernicso_apenz_beszol.pdf.

határokhoz igazodó hivatalos idő között először a régió Szovjetunióhoz csatolása után keletkezett eltérés.

A mai Kárpátalja területén 1944. november 5-én vezették be a moszkvai időszámítást.⁸ Ettől kezdve Kárpátalja legnagyobb városában, Ungváron is akkor volt hivatalosan dél, amikor a légvonalban 1306 km-re lévő Moszkvában. A Nap járása azonban nem módosult a politikai határok átrajzolásával. Bár a távoli szovjet fővárosban és a délnyugati perifériára szorult Ungváron egyaránt reggeli 8 óra volt a munkakezdés ideje, télen Moszkvában ekkor már javában sütött a nap, Ungváron azonban még teljesen sötét volt; nem véletlen, hogy néhány héttel korábban a közép-európai idő szerint még csak 6 órát mutattak az órák Kárpátalján. A helyiek biológiai órája nem a moszkvai (MSK), hanem a kelet-európai (CET) időzónának felel meg inkább. Talán ezért alakult ki az, amiről az Ungváron élő magyar író, költő Balla D. Károly egyik esszéjében azt írja, hogy a Kárpátalján élő átlagember „soha nem állt át teljesen moszkvai időre. [...] Ha magyarul szóltak hozzá, a magyar időt mondta, ha oroszul, akkor a moszkvait, függetlenül attól, hogy az ő órája mit mutatott.”⁹

A hivatalos (UTC+3) és a helyi (UTC+1) idő közötti 2 órás eltérés kialakított egy sajátos időérzékelési stratégiát Kárpátalján, az ehhez kapcsolódó nyelvi formákkal. A hivatalos moszkvai időnek oroszul, ukránul és magyarul is volt megnevezése (orosz: 'по московски', ukrán: 'за московським часом', magyar: 'Moszkva szerint'). Ugyanígy megvolt a saját megnevezése a helyi időnek is mindhárom nyelven (oroszul: 'по местному', ukránul: 'за місцевим часом', magyarul: 'helyi idő szerint'). A hivatalos, formális nyelvhasználati szituációkban a hivatalos (moszkvai) időt használták a kárpátaljaiak. Az informális magánbeszélgetésekben azonban általában a helyi időt, vagy ha nem volt egyértelmű a szituáció, akkor hozzátették a megkülönböztető jelzőt, amiből világossá vált, hogy 'Moszkva szerint' vagy a 'helyi idő szerint' hangzott el az időpont.

Az idő megjelölésének párhuzamos példája a 4. ábrán látható meghívó, melynek ukrán nyelvű szövege szerint 19 órára hívják az esküvőre a vendégeket. A magyar nyelvű szövegrészben szintén 19 óra jelenik meg,

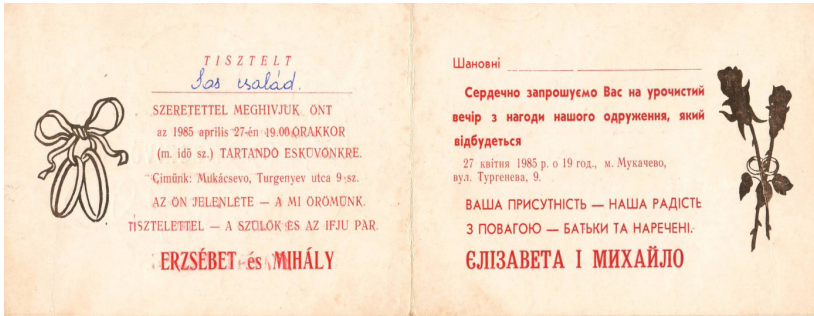
⁸ *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*, szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010, 353.

⁹ BALLA D. Károly: *Amikor Kárpátalján a Big Ben szerint harangoztak* = UŐ.: *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*, Galéria, Ungvár–Budapest, 1993, 84.

de ott szerepel a 'm. idő sz.' (=moszkvai idő szerint) megkülönböztető jelzés. Ennek funkciója, hogy jelezze: nem este 19 óraker, hanem délután 17 óraker kell megjelenni az eseményen. Erre a megkülönböztetésre nem lett volna szükség, ha Kárpátalján mindenki csupán a hivatalos, moszkvai időt használta volna akkoriban.

4. ábra

Az idő kettős jelölése egy kárpátaljai esküvői meghívón 1985-ből

A hivatalos és a helyi idő közötti különbség a 'mi és ő' megkülönböztetéseként, burkolt identitásjegyként is értékelhető. A szovjet hatalom által Kárpátaljára betelepített hivatalnokok, a különböző fegyveres testületek egyenruhásai, a pártmunkások, a mérnökök stb. nem ismerték az idő mérésének kárpátaljai sajátosságait. Ezért alakulhatott ki az, hogy a kárpátaljaiak (szlávok és nem szlávok egyaránt) egymás között gyakran nem 'helyi idő'-ként hivatkoztak a hivatalostól eltérő időszámításra, hanem ukránul azt mondták: 'по нашому', magyarul pedig azt: 'miszerintünk' ennyi vagy annyi az idő. A 'наши' és a 'mi' azt jelenti: 'kárpátaljaiak, helyiek', szemben a betelepített keletiekkel.¹⁰

A már idézett Balla D. Károly egy másik, *Volt egyszer egy birodalom* (2003) című írásában ezt a következőképpen fejezte ki: „A kárpátaljai idő, mint nemzeti ellenállás... Bacsó Péter *Hány az Óra, Vekker úr* c. filmjének egy jelenetsorában a fogva tartottak azon a réven képesek ellenállni a megtöretésnek és megőrizni emberi tartásukat, hogy birtokukba veszik a pontos időt. Az órásmesternek a fejében ketyeg egy belső vekker, tíz

¹⁰ CSERNICSKÓ István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*, Osiris, Budapest, 1998, 138.

másodpercenként közli az állását fogolytársaival, végül az összezártak kórusban skandálni kezdik a pontos időt: ez ellenállásuk netovábbja, ebbe kapaszkodnak, ezt nem vehetik el tőlük. – Nagyon régen láttam a filmet, talán nem is idéztem fel pontosan az epizódot, de azt hiszem, a lényege ez volt: az idő tudása a szabadság és a szuverenitás egyfajta szimbólumává emelkedett.”

Ez az időszemlélet a kárpátaljai „öslakosok” sajátja. A szovjet időszakban Kárpátalján nem csak a különböző beszédhelyzetekben használták eltérő módon az óra szerinti időpont azonosítást, hanem az emberek órája is aszerint járt, amely idő szerint alapvetően éltek az életüket. A szovjet hatalom azonban a mintaadónak tekintett párttagok, hivatalnokok, pedagógusok, vagy éppen a jövő szovjet emberei, azaz ifjúság körében megkövetelte, hogy a karórák a hivatalos moszkvai időt mutassák. Erre a kényszerre azonban a kárpátaljaiak úgy reagáltak, hogy kialakítottak egy készséget: képesek voltak elvonatkoztatni az időt attól, mit mutat a karórájuk. Akár a moszkvai, akár a helyi idő szerint járt is az óra, minden kárpátaljai kapásból, számolgatás és gondolkodás nélkül meg tudta mondani, hány óra van *moszkvai idő szerint*, illetve *miszerintünk*.

Mások egyéni stratégiát alkottak a központilag erőltetett moszkvai idő használatával szemben. „Hogy az ember mennyire el tudja választani a mutatók járásától a valódi időt, illusztrálja egy barátom s a magam példája. Hogy elkerülje az osztályfőnökével folytatott idővitákat, barátom kitalált egy új időszámítást, s olyan lehetetlen állásba hozta órájának mutatóit, amelyből csak ő tudta megállapítani, mennyi is az idő. Ettől kezdve nem vonhatták felelősségre amiatt, hogy megátalkodott nacionalistaként Budapest szerint járattja óráját. A »saját« időszámítás nekem is megtetszett, megtanultam, és alig egy-két hét múlva pusztá rápillantásra én is meg tudtam mondani, mennyi az idő, akár Moszkva szerint, akár »miszerintünk«. Vagy tizenöt évig járt így az órám! Csak akkor tettem le róla, amikor az első elektromos, digitális órámot felvettem. Ha ez elromlik vagy kimerül benne az elem, és a régi Pobedámat veszem újra elő, bizony továbbra is valami lehetetlen időt állítok be rajta, hogy eligazodjam a világban”.¹¹ – írta Balla D. Károly

A kárpátaljaiak számára nem okozott gondot az időmérés kettőssége. Bonyolultabbá válik azonban helyzet, ha az időtényezőt alternatív

¹¹ BALLA D.: *I. m.*, 84–85.

manipuláció éri. Például energiatakarékosági szempontból mesterségesen beavatkoznak a szintén mesterségesen kialakított idő megállapításába a nyári időszámítás bevezetésével.

A nyári időszámítást először Németországban vezették be 1916-ban, amit több ország átvett, azonban a világháború után nem alkalmazták tovább. Majd a második világháborúban vették ismét elő a kezdeményezést az erőforrásokkal való spórolás érdekében.

Ma az alternatív időszámítás az egész világon elterjedt, de nem minden országban, és nemhogy kontinensenként, hanem az egyes országokban sem azonosan alkalmazzák. Európában 1980-tól vált általánossá a nyári időszámítás használata, számos kivétellel és eltérő sajátosságokkal. A Kárpátalja története szempontjából releváns országokban sem egységesen alkalmazták a nyári időszámítást, így a mindenkori határ egyik vagy másik oldalán nemcsak az eltérő időzóna, hanem a nyári időszámításhoz való eltérő viszonyulás miatt is különbözhetett az óra által mutatott idő.

Az 1918-ban létrejövő Csehszlovákia területén 1940-ben volt először óraátállítás, így ez Kárpátalját már nem érintette.

Magyarországon a nyári időszámítást 1916–1919, 1941–1949 és 1954–1957 között használták, újabban 1980 óta használatos. A legelső óraátállításra 1916. május 1-jével került sor, amiről a rendelet április 19-én jelent meg, a minisztertanács azonban csak május 5-én foglalkozott a kérdéssel. Ekkor Tisza István miniszterelnök tájékoztatta a minisztereket arról, hogy a kérdésben a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényes rendelkezések alapján már korábban rendeletet bocsátott ki. 1941-ben a Német Birodalom kérésére történt meg az átállítás. A magyar minisztertanács március 16-át látta volna jónak a nyári időszámítás bevezetésére. Végül a német vasúthoz igazodtak, amely május 5-én állt át a nyári menetrendre. A háború után még néhány évig folytatódott az óraátállítás, hivatkozással többek között arra, hogy a „közép-európai idő” és az „orosz idő” közötti különbség csökkenjen.¹² A revíziós időszakban az „anyaország” kebelében egyazon ütemben húzta mindenki az órát valamilyen irányba, így a „kárpátaljai idő” mindig pont annyi volt, mint a közép-európai, vagyis a budapesti.

¹² OROSS András: *A nyári időszámítás Magyarországon 1916–1945*, Magyar Nemzeti Levéltár Archívum 2012. 10. 29., http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/a_nyari_idoszamitas_magyarorszagon_19161945.html.

Oroszországban a nyári időszámítást először a cár bukását követő ideiglenes kormány vezette be 1917 júniusában, és hivatalosan augusztus végéig tartott volna. Azonban a belpolitikai események sodrában csak 1917 decemberében, már a szovjetek állították vissza az időmérőket egy órával. A V. I. Lenin, a Népbiztosok Tanácsának elnöke által aláírt dekretum a „petrográdi időt” nevezi a hivatalos időnek. 1918 és 1924 között hektikusan állították az órát, mind az átállítás időpontját, mind időintervallumát tekintve. Néhány évnyi szünet után 1930-ban vezették be „visszavonásig” a nyári időszámítást, azaz a „dekretális időt” (dekretum = rendelet), ami 1945-ig volt érvényben, kivéve a németek által megszállt területeket, ahol a „berlini idő”, azaz a közép-európai idő volt a hivatalos. Legközelebb 1981-ben a szovjet minisztertanács 1980. október 24-én kelt 925. számú határozatával (Постановление Совмина СССР № 925/1980.) állították át ismét az órákat, visszatérve a dekretális időre.

1991-ben, a Szovjetunió szétesésének évében a szovjet minisztertanács február 4-én kelt 20. számú határozata (Постановление Кабинета Министров СССР № 20/1991.) értelmében tavasszal nem állították előre az órákat. A továbbiakban minden szovjet utódállam saját rendet vezetett be. Az OSZFSZK parlamentje 1991. október 23-án kelt 1790-1. számú határozatával (Постановление Совета Республики Верховного Совета РСФСР № 1790-1/1991.) a dekretális időre való visszatérés mellett döntött. 2011-ben az Orosz Föderáció területén 2011. június 3-i 107-FZ. számú törvénnyel (Федеральный закон № 107-ФЗ/2011.) törölték az óráátállítást azzal, hogy abban az évben ősszel nem állították vissza az órát. 2014 őszén az újabb reformmal egy órával visszahúzták az órákat, így a téli idő lett a hivatalos idő.¹³ A BBC ezt úgy kommentálta, hogy Oroszországban áttértek az „örökös” téli időre,¹⁴ az orosz hírügynökség, a TASZSZ szerint pedig Oroszország lett a világ egyetlen országa, amely egész évben nyári idő szerint él.¹⁵

¹³ *Постановления (декреты, указания) и таблица изменения времени в России с июля 1917 года.* [Határozatok (rendeletek, utasítások) és táblázatok az oroszországi időszámításról 1917 júliusa óta], http://www.worldtimezone.com/dst_news/dst_news_russia-history.html.

¹⁴ *Россия переходит на «вечное» зимнее время спустя 3 года.* [Oroszország három év elteltével áttér az „örökös” téli időre], BBC 2014. 10. 25., http://www.bbc.com/russian/russia/2014/10/141024_russia_time_change_winter.

¹⁵ *История летнего времени России. Досье.* [Az oroszországi nyári időszámítás története. Adatok/tények], ТАСС 2014. 06. 09., <http://tass.ru/info/899173>.

Ez azonban Kárpátalját már nem érintette, hiszen a régió ekkor már az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna része volt.

A nyári időszámítás bevezetése 1980-ban megbontotta az időmérésben kialakult rendet Kárpátalján. Ekkor ugyanis Magyarországon több évtizedes szünet után ismét bevezették a nyári időszámítást, ám ekkor még Moszkva nem állította át az órákat (csak 1981-től). Ennek következtében a nyári időszámítás magyarországi bevezetése miatt hirtelen egyetlen óra volt a különbség a közép-európai és a hivatalos idő között Kárpátalján a több évtized alatt rutinná vált két óra helyett. A helyi magyar lakosság körében ez kisebb-nagyobb zavart okozott. „[...] nem értettük, hogy a fél nyolckor kezdődő magyar tévéhíradó hogy az isten csudájába előzheti meg a hét órakor kezdődő moszkvai Vremját [az orosz tévéhíradót]” – írta például Balla D. Károly.¹⁶

Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a Szovjetunióban 1981–1984-ben április 1-től október 1-ig tartott a nyári időszámítás, utána pedig március utolsó vasárnapjától szeptember utolsó vasárnapjáig. Magyarországon viszont már 1980-tól kezdve március végétől szeptember végéig tartott a nyári időszámítás (szombatról vasárnapra virradó éjjel állították át az órákat, akárcsak manapság, hogy az átállítás minél kevesebb zavart okozzon). Az 1980-as évek első felében az a néhány nap az óraátállításkor tavasszal és ősszel maga volt a káosz kárpátaljai viszonylatban. Ekkoriban még a helybeliek is zavarba tudtak jönni attól a kérdéstől, hogy hány óra is van tulajdonképpen.

3. HOGYAN MÉRIK AZ IDŐT A KÁRPÁTALJAIK A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN?

A második nagy kavargás az idő mérésében és kifejezésében a politikai átmenet időszakában, 1990–1992-ben következett be. Az ukrán parlament 1990. június 11-i 15-XII. számú határozatával (Постанова Верховної Ради України № 15-XII/1990.) július 1-jétől az Ukrán SZSZK területén a kijevi időt (EET) tette hivatalossá. A kormány 1990. szeptember 21-én kelt 272. számú határozata (Постанова Кабінету Міністрів України № 272/1990.) értelmében ősszel nem húzták vissza az órákat, hanem a nyári időszámítás maradt érvényes a téli időszakban is. 1991. szeptember 29-én kelt 225. számú határozatával (Постанова Кабінету Міністрів

¹⁶ BALLA D.: *I. m.*, 86.

України № 225/1991) a kormány egy órával visszaállította az órákat. Így 1990 tavaszától 1991 őszeig hosszú nyár volt Ukrajnában. Kivételt képezett Zaporizzsja, amely 1991. március 31-ével az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársasághoz hasonlóan átállt a nyári időszámításra.¹⁷ És kivételt képezett Kárpátalja is, ahol pedig ugyanebben az évben a megyei tanács határozatával hivatalossá tették a közép-európai időt (CET), azaz a régió lakosságának nagy része körében egyébként is használatos „helyi időt”. Ám ez nem kis gondot okozott.

„És ezzel elszabadult a pokol. Mert például az Aeroflot [akkor szovjet, később orosz légitársaság] ezt persze nem vette tudomásul, és a repülőgépek indítása továbbra is moszkvai idő szerint történt. Nem így a vasút, amely ekkortól kezdve csak az Ukrajna határain túlra közlekedő járatokat indította Moszkva szerint, a köztársaság belsejében közlekedő vonatok menetrendjét átírták kijevi időre, s ugyanez történt a buszok esetén is. [...] A kárpátaljai magyar ember, akinek egész életritmus a hivatalos és a »magyar« idő közötti kétórás különbségre épült, most újra meg volt zavarodva. Ha a budapesti rádió szerint igazodott, mindenhová korábban érkezett egy órával, ha a kijevi időt vette alapul, este lekéste a filmet a tévében. A harangozó a faluba a [hivatalos, moszkvai idő szerint] 13.50-kor érkező busszal járt, és mire tíz perccel később húzni kezdte a delet, a [budapesti] Kossuth rádióban is kongattak. Most is ezzel a járáttal jött, harangozott, s nem nagyon bántotta, hogy Pesten egy órával korábban már elhúzták a delet. Neki és a falunak továbbra is tíz perccel az után volt dél, hogy a [már nem UTC+3, hanem UTC+2 szerinti] 13.50-es busz megérkezett” – ad ízelítőt a korabeli állapotokról Balla D.¹⁸

A független Ukrajnában – megszüntetve a zaporizzsjai és a kárpátaljai kivételt is – a nyári időszámítást az egész ország területére kiterjedően az ukrán parlament 1992. március 6-i 2176-XII. számú határozatával (Постанова Верховної Ради України № 2176-XII/1992.) vezették be kötelező jelleggel. A dokumentum kitér az 1990. évi 15-XII. számú határozat azon passzusára is, amely definiálja a kijevi időt. Erre vonatkozóan az 1990-es dokumentumban a „második időzóna egy óra hozzáadása nélkül” körülírás szerepel, amit 1992-ben a következőképpen változtattak

¹⁷ *История изменения, время для Запорожье (Украина)*. [A zaporozsjei (Ukrajna) időszámítás története], <http://www.horlogeparlante.com/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F.html?city=687700>.

¹⁸ BALLA D.: *I. m.*, 87.

meg: „moszkvai idő mínusz egy óra”. 1994-ben a Krími Autonóm Köztársaság ettől eltérően saját hatáskörben bevezette a moszkvai időt, amit 1997 tavaszán töröltek el (Указ президента Республики Крым № 01/1994.), de még ugyanabban az évben ősszel új határozatot hoztak ezzel kapcsolatban, amit az ukrán államfő az alkotmánybíróságnál fellebbezett meg, sikerrel (Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/1998.).

1996-ban az ENSZ ajánlásának megfelelően Magyarországon és Ukrajnában már egyidőben tolták ki egy hónappal a nyári időszámítás időszakát, így az március végétől immár október végéig tart. A hivatalos és a helyi idő közötti eltérés azonban továbbra is fennmaradt Kárpátalján. A szovjet korszakhoz képest az eltérés csupán annyi, hogy a két idő között már nem két, hanem csupán egy óra az eltérés: a kijevi idő UTC+2, a helyi idő pedig továbbra is UTC+1 maradt. S mivel már nem a nagyon távoli Moszkva a főváros, hanem az Ungvártól légvonalban „mindössze” 672 km-re, közúton 809 km-re található Kijev, a hivatalos idő megnevezése is változott. Ma már nem a *‘Moszkva szerint’* használatos. A hivatalos idő megnevezése ukránul *‘за Київським часом’*, magyarul *‘Kijev szerint’*. A helyiek pedig továbbra is magabiztosan alkalmazzák a több évtizede rögzült szabályt: bármit mutat is az órájuk, jól tudják, hogy most épp a hivatalos (‘kijevi’) vagy a nem hivatalos (‘helyi’) időt kell használniuk.

A kárpátaljaiak nem jönnek zavarba például attól, ha egy üzlet kirakátaban olyan tábla tájékoztatja őket a nyitvatartási időről, mint amelyet az 5. és a 6. ábrán láthatunk. Az 5. ábrán egy kétnyelvű tábla látható, melyen magyarul a *helyi idő* (közép-európai, CET) szerinti, ukránul pedig a *kijevi* (EET) szerinti nyitva tartás látható. A 6. ábrán hasonló a helyzet. Aki nem mozog otthonosan Kárpátalján, azt képzelhetné, hogy az ukránul tudók csak egy órával később látogathatnak el az Oázis nevű üzletbe, a magyarok ellenben korábban is bemehetnek. Valójában azonban a felül látható ukrán nyelvű szövegben a nyitvatartási idő a kijevi (EET), az alatta található magyar nyelvű szövegben helyi (CET) idő szerint van feltüntetve.¹⁹ Ezen a táblán nincs jelölve, hogy az ukrán szövegben a kijevi, a magyarban a helyi

¹⁹ Vö. BEREGSZÁSZI Anikó: *Csata a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv = Kárpátalja*. Társadalomtudományi tanulmányok, szerk. Beregszászi Anikó – Papp Richárd, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász, 2005, 159–160.

idő szerint kell érteni az időpontokat: ennek megértése a kárpátaljai kommunikatív kompetenciájának szerves része.

Amint láthatjuk, a hivatalos és a helyi idő kettőssége a nyilvános térben, a közterületi feliratok szintjén is megjelenik.²⁰ 2016 októberében hat kárpátaljai város központjában vizsgáltuk meg az időjelzést tartalmazó feliratokat, kiírásokat. Lefotóztuk a boltok, éttermek, hivatalok nyitvatartási idejét, a rendezvények kezdési időpontját feltüntető hirdetményeket, plakátokat stb. Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Csap és Técső központi részein összesen 739 olyan fényképet készítettünk, amelyeken valamilyen módon fel volt tüntetve az idő (9. ábra). Az idő feltüntetésének négy módját különböztettük meg. A kiírások legnagyobb része (69,5%) kizárólag a hivatalos kijevei időt jeleníti meg, mindenféle jelzés nélkül (nincs tehát külön jelölve, hogy a kijevei idő szerint kell értelmezni a táblát). A kiírások egy részén (17,9%) a kijevei időt és a helyi időt egyaránt feltüntették. Az ilyen táblák egy részén megjelölték, hogy milyen időről van szó (mint az 5. ábrán), máskor azonban nem (mint a 6. ábrán). A kijevei és helyi időt egyaránt feltüntető kiírások legnagyobb része kétnyelvű volt: ukrán és magyar nyelvű. Az összes tábla töredéke (0,5%-a) volt csupán olyan, amelyen kizárólag a helyi idő szerepelt, s ezek rendszerint egynyelvű magyar kiírások voltak. A kiírások egy része (12,1%) kizárólag a kijevei időt tartalmazta ugyan, ám a szövegben jelölték, hogy az időpontokon a hivatalos kijevei idő szerepel. Ilyen táblákat láthatunk a 7. és a 8. ábrán. Előbbi ukrán nyelvű, utóbbi ukrán–magyar kétnyelvű; mindkettőn jelölve van, hogy a megadott időpontokat a kijevei idő szerint kell értelmezni. A *kijevei idő szerint* (за к.ч. [за київським часом]) jelölés a helyi, kárpátaljai lakosoknak szól, akik esetleg félreérthetik, helyi időként értelmezhetik a táblán feltüntetett időt. A Kárpátaljára látogató ukrán állampolgárok számára nyilván eleve az EET (a kijevei idő) a jelöletlen, természetes idő.

²⁰ István CSERNICKSKÓ – Petteri LAIHONEN: *Hybrid practices meet nation-state language policies. Transcarpathia in the twentieth century and today*, Multilingua 2016/1, 8–9.

5. és 6. ábra

A nyitvatartási idő kijevi idő (EET, UTC+2) és helyi idő (CET, UTC+1) szerint

7. és 8. ábra

A hivatalos kijevi idő megjelenése egy ukrán, illetve egy kétnyelvű (ukrán–magyar) táblán

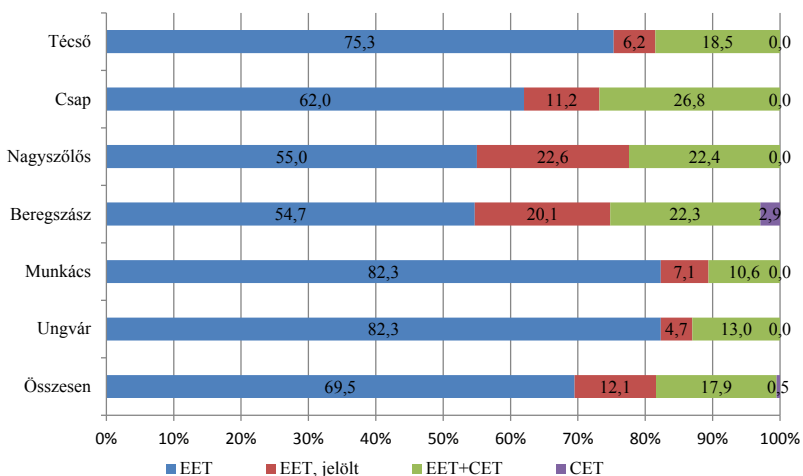
A nyelvi tájkép kutatásában gyakran tesznek különbséget a *top-down*, illetve a *bottom-up* irányú kezdeményezésekről a nyelvi tájkép alakításában.²¹ Előbbi azt jelenti, hogy a felsőbb szintek (például a központi

²¹ Peter BACKHAUS: *Multilingualism in Tokyo. A look into the linguistic landscape = Linguistic landscape. A new approach to multilingualism*, szerk. Durk Gorter, Multilingual Matters, Clevedon (UK), 2006, 52–66; Eliezer BEN-RAFAEL – Elana SHOHAMY – Muhammad HASAN AMARA – Nira TRUMPER-HECHT: Linguistic landscape as symbolic construction of the public space. *The case of Israel = Linguistic*

kormányzat, az állami szervek, a regionális vagy helyi önkormányzat) helyez ki bizonyos feliratokat. Utóbbi esetben pedig alulról jövő, sponzán kezdeményezések révén jelennek meg bizonyos feliratok, kiírások. Ilyenek például kereskedelmi reklámok, hirdetésmények, tájékoztató jellegű kiírások, magántermészetű közlemények, graffitik stb. Ha a vizsgált kárpátaljai városokban megjelenő feliratokat e logika mentén vizsgáljuk, akkor a következőket tapasztalhatjuk. A jelöletlen kijevi időt tartalmazó kiírások tipikusan top-down jellegűek, és jellemzően az államnyelven (ukránul) készültek. A jelölt kijevi időt tartalmazó feliratok legnagyobb részét a regionális vagy helyi önkormányzat, állami cég, vállalat helyezte ki. Ezek lehetnek ukrán egynyelvűek, de két- vagy többnyelvűek is. A kijevi és a helyi időt egyaránt feltüntető kiírások többsége kétnyelvű (ukrán és magyar). Közöttük *top-down* és *bottom-up* jellegű feliratok egyaránt előfordulnak, de utóbbiak vannak többségben. A csak helyi időt megjelenítő feliratok között kizárólag *bottom-up* jellegű kiírásokat találunk.

9. ábra

Az idő jelzése hat kárpátaljai város központjában található táblákon, plakátokon, hirdeteményeken

landscape. A new approach to multilingualism, 7–30; Eliezer BEN-RAFAEL: *A sociological approach to the study of linguistic landscapes = Linguistic landscape. Expanding the scenery*, szerk. Elana Shohamy – Durk Gorter, Routledge, London, 2009, 40–54.

A kárpátaljaiak számára nem okoz problémát a fentiekhez hasonló kiírások értelmezése, elboldogulnak a hivatalos és a helyi idő kettősségével. Ami azonban a helyiek számára rutinból működik, a kívülállóknak fejtörést okozhat. Akár állami szinten is. Érdekes történetet elevenít fel Zelei Miklós magyar író, szerkesztő egy az ukrán–szlovák államhatáron lévő határátkelő 2005-ben történt megnyitásáról. A második világháború után, amikor Kárpátalját a Szovjetunióhoz csatolták, 1946-ban úgy húzták meg a szovjet–csehszlovák határt, hogy az államhatár gyakorlatilag kettészelte a szinte teljesen magyar lakossággal rendelkező Szelmenc községet. Az egykori faluból így gyakorlatilag két falu lett. A Csehszlovákiához került, ma Szlovákiához tartozó rész lett *Velké Slemence* (magyarul Nagyszelmenc). A szovjet oldalra került, ám ma már Ukrajnához tartozó részből pedig *Мали Селменци* (magyarul Kisszelmenc) jött létre.

A két település között 2005. december 23-án határátkelő nyílt az ukrán–szlovák határon. Kijev és Pozsony megegyezett abban, hogy a határátkelő napi 12 órán át: reggel 8-tól este 20 óráig tart nyitva. Ám azt nem vették figyelembe, hogy Szlovákia az UTC+1, Ukrajna viszont az UTC+2 időzónához tartozik, tehát nem ugyanakkor van reggel 8 és este 20 óra a két országban. Az órák egyeztetésének hiánya nem kis zűrzavart okozott. Az ukrán határőrök és vámtiszták a hivatalos kijevi idő szerint reggel 8-kor munkába álltak ugyan, de ekkor még Szlovákiában csak 7 óra volt, így a határátkelő másik oldala még zárva volt. Este viszont hiába maradtak a szlovák egyenruhások egy órával tovább, ukrán kollégáik óráin korábban lett 20 óra, így ők már lezárták a határátkelő ukrán oldalát...

„Reggel nyolctól este nyolcig, napi tizenkét órát tart nyitva az Európai Unió szelmenci határa. De az abszurd birodalmában semmi se úgy sikerül, ahogy azt a messzi hivatalok lehúzott redőnyei mögött elgondolják. Kisszelmencen Kijev szerint jár az óra. Amikor ott reggel nyolcat mutat a kijelző, a nagyszelmenci harang még csak hetet kongat. [...] Este pedig ugyanígy, csak fordítva. Emiatt a napi tizenkét óra nyitvatartás tízre csökkent. Aztán nagynehezen összeigazították óráikat a hatóságok: megszületett a szelmenci idő” – írta Zelei (2009: 147).²²

Az ukrán és a magyar vasúttársaság számára nem okozott ekkora problémát a nemzetközi menetrend összehangolása. Az ukrainai Chop

²² ZELEI Miklós: *Előszó A kettézárt falu német kiadásához*, Forrás 2009/7–8., 147

(magyarul Csap) és a magyarországi Záhony között közlekedő vonat a menetrend szerint EET szerint 5.30-kor indul az ukrainai kisvárosból, és 4.48-kor érkezik meg a magyarországi kisvárosba.²³ Mégsem gondolja senki, hogy a nemzetközi gyors 42 perccel az indulása előtt érkezik meg egyik helyről a másikra.

4. POLITIKAI JÁTSZMÁK AZ IDŐMÉRÉS TERÜLETÉN

Ukrajnában az órával kapcsolatban egy újabb reform terve 2011-ben fogalmazódott meg. Ennek megbuktatásából Kárpátalja is kivette a részét.

Az ukrán parlament 2011. szeptember 20-i 3755-VI. számú határozata (Постанова Верховної Ради України № 3755-VI/2011.) kimondta, hogy Ukrajnában megszűnik a nyári időszámítás, az állandó idő pedig a kelet-európai idő plusz egy óra lesz. A határozat október 1-től hatályba lépett. A politikusok elégedettek voltak, azonban a tudomány képviselői, a Rendkívüli Helyzetek Minisztériuma és több megye is erősen kritizálta azt. A Kárpátaljai Megyei Tanács 2011. október 10-i soron kívüli ülésen tárgyalta a parlamenti határozatot. Az ülésre a tanács vezetői meghívták a tudomány képviselőit, orvosokat, pedagógusokat, közéleti embereket, hogy minél nagyobb súlyt adjanak a tiltakozásnak. Ivan Baloga, a megyei tanács akkori elnöke ígéretet tett arra, hogy ha a határozatot a parlament nem vonja vissza, akkor a megyei tanács bírósághoz fordul, vagy megfontolja Kárpátalján a regionális (azaz a helyi) idő hivatalossá tételét. A parlamenthez intézett felhívás hivatkozik többek között arra, hogy a régió „évszázadok óta” közép-európai idő szerint él, jelenleg négy európai uniós országgal határos, és az új típusú ukrainai időszámítás megnehezítené a határon átnyúló kapcsolatokat is.²⁴ A „galíciaiak” is úgy gondolták,

²³ Lásd <http://elvira.mav-start.hu/elvira.dll/uf?language=1&i=Cso+5BChop%5D&e=Z%C3%A1hony&d=2016.12.23&mikor=-1&u=1156&go=> (2016.12.22.).

²⁴ *Закарпатська обласна рада прийняла Звернення до ВР з приводу „правильного” часу* [A Kárpátaljai Tanács elfogadta határozatát a „helyes” idővel kapcsolatban], *Закарпаття онлайн* 2011. 10. 10., <http://zakarpattya.net.ua/News/88163-Zakarpatska-oblrada-pryiniiala-Zvernennia-do-VR-z-pryvodu-pravylnoho-chasu>; *Закарпаття не хоче зустрічати схід сонця о 10 ранку. Балоба пропонує судитися* [Kárpátalja nem a napkeltével akar találkozni délelőtt 10-kor. Baloga azt javasolja, hogy a bíróság döntsön], *Українська правда* 2011. 10. 10., <http://www.pravda.com.ua/news/2011/10/10/6651566/>; *Закарпаття хоче свій „місцевий час”* [Kárpátalja a saját „helyi idejét” akarja], *Укрбізнес* 2011. 10. 10., <http://news.ub.ua/25215-zakarpattya-hoche-sviy-misceviy-chas.html>.

hogy a döntés sújtja Nyugat-Ukrajnát, Kijevben az ukránoktól elloptak egy órát.²⁵ 2012 januárjában a kormány határozatot hozott, melyben a 2012 nyarán esedékes, Lengyelországgal közös rendezésű labdarúgó Európa-bajnokság zökkenőmentes megrendezése érdekében tavasszal még át kell állítani az órát. A bajnokság után viszont megkezdődött a nyári időszámítás eltörlését kimondó törvénytervezet előkészítése, ám végül 2013 elején Mikola Azarov miniszterelnök bejelentette, hogy a kérdés nem aktuális, és lekerült a napirendről.²⁶

Mivel Oroszország már nem állítja át az órákat a nyári időszámításra, így 2014 óta a nyári időszámítás időszakában Kijevben és Moszkvában ugyanannyi az idő, télen pedig egy óra az eltérés. A Krím-félsziget 2014-es orosz megszállása után 2014. március 30-án – azon a napon, amikor Kijev átállt a nyári időszámításra – a Krímen a moszkvai időt tették hivatalossá, azaz az óramutatót ekkor nem kellett sehová húzni a félszigeten.

Az úgynevezett „szeparatista” kelet-ukrajnai (Luhanszk, Donyeck) megyék területén hagyományosan az ott helyi időnek tekintett moszkvai idő szerint éltek az emberek, tehát ott ugyanaz a helyzet, mint a Krím esetében. A Kijev kontrollja alól kikerült régiókban a moszkvai idő használatos 2014. október 26. óta. Az úgynevezett Donyecki Népköztársaság parlamentjének elnöke szerint a moszkvai idő bevezetését az indokolta, hogy „Donyeck és Moszkva ugyanabban az időzónában található”.²⁷

2016. október 30-án Európa nagy része áttért a téli időszámításra. Mivel azonban Oroszországban nem állították át az órákat, az annektált Krím-félszigeten sem, illetve a nemzetközi elismertség nélküli szakadár Donyecki és Luhanszki Népköztársaságban sem.²⁸ Ez pedig azt jelenti, hogy amikor Ukrajnában épp a téli időszámítás van érvényben, Kijev és Krím, valamint az említett városok között egy óra különbség van. Amikor azonban Ukrajna átvált a nyári időszámításra, az órák egyforma időt mutatnak Kijevben, Szimferopolban, Szvasztopolban, Donyeckben és Luhanszkban egyaránt.

²⁵ *Скаврон, Богдан: Як циган Сонцем...* [Bohdan Szkavron: Cigányként a Nap szerint...], Галицький кореспондент 2011. 10. 15., <http://gk-press.if.ua/x5408/>.

²⁶ *Азаров назвав скасування літнього часу неактуальним* [Azarov a nyári időszámítás eltörlését időszerületlennek nevezte], Дзеркало тижня 2013. 02. 22., <http://dt.ua/UKRAINE/azarov-nazvav-skasuvannya-litnogo-chasu-neaktualnim.html>.

²⁷ Lásd <http://fromdonetsk.net/tochnoe-vremya-v-donetske-teper-moskovskoe.html>

²⁸ Lásd <http://vesti-ukr.com/strana/205648-budut-li-perevodit-chacy-v-dnr-lnr-i-krymu>.

Ukrajna szomszédjai közül Belarusszal – akárcsak Oroszországgal – télen azonos időt mutatnak az órák, a nyári időszámítás alkalmával egy óra a különbség. Lengyelországhoz, Szlovákiához és Magyarországhoz képest egész évben egy óra a különbség, Romániával és Moldovával pedig egész évben azonos időpontot mutatnak a hivatalos (azaz kijevi) idő szerint járó órák.

5. KIK HASZNÁLJÁK A 'HELYI IDŐ'-T MA KÁRPÁTALJÁN?

A hivatalos és a helyi idő eltérése Kárpátalja egyik jellemző sajátossága. Ez a jellegzetesség nem teljesen ismeretlen a nemzetközi közvélemény és az ország más részeinek lakói számára sem.

Az egyik legismertebb nemzetközi turisztikai portál, a *Lonely Planet* így hirdeti Kárpátalját a globális turista számára:

„Az emberek többsége valószínűleg csak akkor jár errefelé, ha a szomszédos Magyarországon vagy Szlovákián át utazik Ukrajnába, vagy ugyanezen az útvonalon visszafelé tart. Kár, mert a világnak ez a sarka, ahonnan eltűnt a Szovjetunió és helyét átvette Európa, olvasztótégléje a magyar, a szlovák, az ukrán és a roma kultúrának, sajátos társadalmi egyveleg. Otthona a legjobb ukrainai vörösboroknak és a legátláthatatlanabb nyelvjárásoknak. Kárpátalja annyira »nyugati«, hogy a régimódi emberek az ukrainai időhöz képest még mindig egy órával visszaállítják az órájukat. Épp ez a független szellem az oka, hogy még Lemberg is nagyon távolinak tűnik, messze túl a Magas-Kárpátokon.”²⁹

Az orosz *GEO: Непознанный мир: Земля* turisztikai portálon *Закарпатское время* [Kárpátaljai idő] címmel jelent meg egy kárpátaljai riport, amely így kezdődik:

„Itt más az időzóna, mint Ukrajna más megyéiben. (...) Kárpátalján két időzóna van. A hivatalos: az ukrán, egy órányira nyugati irányba Moszkvától. A mindennapi: a közép-európai, még egy órányira nyugati irányba. Így is élnek az emberek. A legérdekesebb, hogy így is éltek. Ez a rend még a szovjet időkben is tartotta magát. Az Ilosvai járásban található Zaricsje (Zarichchya) községben vagyunk vendégségben a Vaszko családnál. Ivan Andrejevics azt meséli, hogy az 1980-as évek elején valamiért behívták a járási székhelyre a rendőrségre, és ő meg

²⁹ Lonely Planet. Introducing Transcarpathia. <http://www.lonelyplanet.com/ukraine/transcarpathia/introduction> (2016.06.28.).

is érkezett, ahogyan az idézésben szerepelt, 9.00-ra. Ott pedig kiderült: két órát késett. »De hát időben érkeztem, most van kilenc« – védekezett. »Tizenegy van már Moszkva szerint« – vágta az arcába a rendőr. »Én nem Moszkvában élek, hanem Kárpátalján« – jött a válasz.³⁰

Egy ukrainai turisztikai ajánlóban ez olvasható: „Beregszászt az »Ukrainai Magyarország«-nak is nevezik. Kétnyelvűek az utcanév-táblák és van saját helyi idő is”.³¹

2016 októberében a nyári időszámításról a télire való átállásról szóló írásaiban a *Вести* orosz nyelvű ukrainai hírportál több cikkében is lényegesnek tartotta megemlíteni, hogy „A Magyarországgal határos Kárpátalján sokan két időzóna szerint élnek: a kijevi és az európai alapján (egy órával kevesebb). Ez azzal van összefüggésben, hogy 1945-ig a régió különböző európai államokhoz tartozott”.³²

De vajon kik használják a helyi időt Kárpátalján?

2016 nyarán 5 kutatóintézet együttműködésében végeztünk kérdőíves szociológiai vizsgálatot a régióban. Összesen 1212 adatközlőt kérdeztünk meg 74 kutatóponton. 814-en ukrán, 398-an magyar nyelven töltötték ki a kérdőívet. Az adatközlők 59,6%-a (721 fő) ukrán, 37,6%-a (455 fő) magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Anyanyelv alapján a megkérdezettek 57,9%-a (702 fő) ukrán, 38,7%-a (469 adatközlő) magyar volt. A kérdezés során a terepmunkás megkérdezte az adatközlőtől a pontos időt, a választ beírta a kérdőívre. Azt is kódolta a kérdezőbiztos, hogy az adatközlő a hivatalos kijevi idő (EET), vagy a nem hivatalos helyi idő (CET) szerint adta meg a választ. A lekérdezés végén ismét megkérdezte az adatközlőtől, mi a pontos idő, és ezt is bejegyezte a kérdőív megfelelő rovatába, majd ismét kódolta, hogy a válaszadó milyen időszámítás szerint felelt a kérdésre.

A lekérdezés elején a teljes minta 45,0%-a, a végén 48,9%-a használta a kijevi időt, a többség azonban (55,0%, illetve 51,1%) a helyi időt adta meg.

³⁰ <http://www.geo.ru/node/41913> (2016.12.30.).

³¹ *Мандрівка Україною. Берегово* [Ukrainai kirándulás. Beregovo/Beregszász], <http://www.travelua.com.ua/zakarpatya/beregivskij/beregovo.html>.

³² Ugyanez a szöveg megjelenik egy október 24-én közölt cikkben: <http://vesti-ukr.com/strana/206930-zimnee-vremja-2016-kohda-perevodjat-chacy-v-ukraine-i-chto-nuzhno-ob-etom-znat>, majd egy október 28-án megjelent írásban is: <http://vesti-ukr.com/strana/207627-kohda-perevodjat-chacy-na-zimnee-vremja-2016-vce-chto-nuzhno-znat-o-perevide-ctrelok>

Jelentős eltérés van azonban a kérdőívet ukrán, illetve magyar nyelven kitöltők között. A kérdőívre ukránul válaszolók körében sokkal magasabb a kijeji idő (EET) használata, mint azok között, akik magyarul töltötték ki az adatlapokat (2. táblázat).

2. táblázat

Az EET és CET használata a kérdőíves vizsgálat elején és végén a kérdőívet ukrán, illetve magyar nyelven kitöltők körében

	kijeji időt használt (EET)		helyi időt használt (CET)	
	<i>ukránul választott</i>	<i>magyarul választott</i>	<i>ukránul választott</i>	<i>magyarul választott</i>
a lekérdezés kezdetén	57,9%	18,7%	42,1%	81,3%
a lekérdezés végén	57,4%	24,6%	42,6%	75,4%

Jelentős eltérés van a kijeji és a helyi idő használatában az egyes nemzetiségek között. A magukat orosz, ruszin és ukrán nemzetiségűnek vallók körében a hivatalos (EET) idő használata dominál. Azok körében viszont, akik roma és magyar nemzetiségűnek vallották magukat, a helyi (CET) időszámítás a gyakoribb (3. táblázat).

3. táblázat

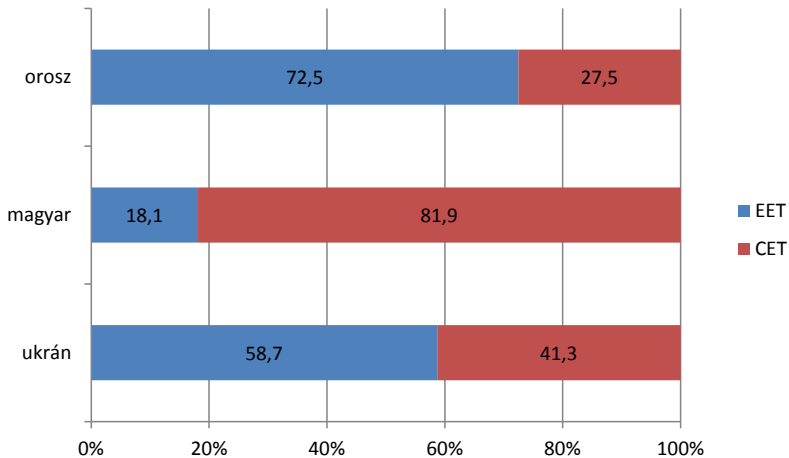
Az EET és CET használata a kérdőíves vizsgálat elején és végén az adatközlők nemzetisége szerint (%)

	kijeji időt használt (EET)		helyi időt használt (CET)	
	<i>lekérdezés kezdete</i>	<i>lekérdezés vége</i>	<i>lekérdezés kezdete</i>	<i>lekérdezés vége</i>
ukrán	61,5	61,9	38,5	38,1
magyar	17,5	21,3	82,5	78,7
orosz	77,8	77,8	22,2	22,2
ruszin	66,7	62,5	33,3	37,5
roma	25,0	25,0	75,0	75,0

Az adatközlők anyanyelve is szoros összefüggést mutat azzal, milyen idő szerint jár az órájuk. Az orosz és ukrán anyanyelvűek nagyobb része

használja a kiejvi időt, a magyar anyanyelvűek elsöprő többsége azonban a helyi időt részesíti előnyben (10. ábra).

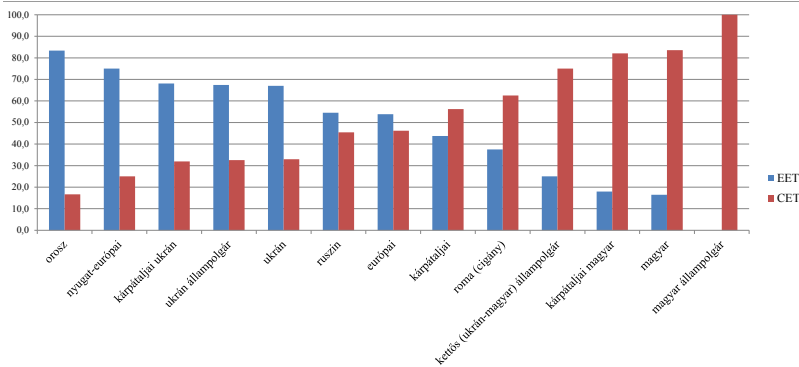
10. ábra
Az EET és CET használata a kérdőíves vizsgálat elején
az adatközlők anyanyelve szerint (%)

A kutatás során arra is rákérdeztünk, leginkább hogyan határozza meg magát az adatközlő. Akik oroszként, ukránként vagy nyugat-európaiként határozzák meg magukat, azok körében jóval magasabb az EET előfordulása. A magukat romának, ukrán–magyar kettős állampolgárnak, kárpátaljai magyarnak, magyarnak vagy magyar állampolgárnak tekintők körében ellenben a CET előfordulása jóval gyakoribb, mint az EET használata (11. ábra).

11. ábra

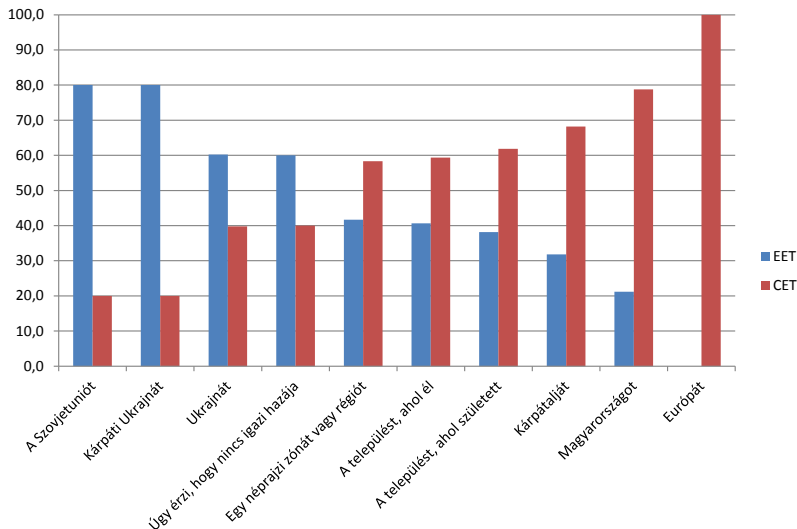
Az EET és CET használata a kérdőíves vizsgálat elején az adatközlők kötődései szerint (%)

Arra is kíváncsiak voltunk, mit tekintenek hazájuknak a kárpátaljaiak. Amint a 3. ábrán látható, azok között, akik a (volt) Szovjetuniót, az 1939-ben rövid ideig létező Kárpáti Ukrainát vagy a mai Ukrainát tekintik hazájuknak, vagy esetleg úgy érzik, hogy nincs igazi hazájuk, többségében az EET-t használták. Azok viszont, akik Magyarországot vagy Európát tekintik hazájuknak, esetleg valamilyen regionális kötődéssel rendelkeznek (Kárpátalját, szülővárosukat stb. tekintik hazájuknak), sokkal nagyobb arányban használták a CET-et, mint az EET-t (12. ábra).

12. ábra

Az EET és CET használata a kérdőíves vizsgálat elején aszerint, hogy az adatközlők mit tekintenek hazájuknak (%)

Mindez arra utal, hogy a helyi idő (CET, UTC+1) használata elsősorban a magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvű kárpátaljaiakra jellemző, de az ukrán és orosz nemzetiségűek körében is viszonylag sokan vannak, akiknek nem a hivatalos idő szerint jár az órájuk. Közöttük elsősorban azok használják a közép-európai időt, akikre a regionális (kárpátaljai) identitás jellemző, illetve akik Kárpátalját vagy a régióban található szülőhelyüket, és nem Ukrainát vagy a Szovjetuniót tekintik hazájuknak. Az, hogy a magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek körében magasabb a CET-et használók aránya, mint a kárpátaljai szlávok körében, nem meglepő. Számos kutatás igazolta, hogy a Kárpátalján élő magyarok elsősorban a magyarországi televízióból és rádióból tájékozódnak (Cserniczkó 2005), a helyi idő szerint szervezik az életüket. A kárpátaljai helyi idő pedig egybeesik a Magyarországon használatos idővel: mindkettő a CET-nek felel meg.

A kérdezőbiztosok azt is feljegyezték, ha az adatközlő – miközben válaszolt a kérdésre, hogy hány óra van – valamilyen megjegyzéssel kísérte a választ. Összesen 217 fő, a minta 18,1%-a kísérte valamilyen

megjegyzéssel arra a kérdésre adott válaszát, hogy mennyi az idő (az ukrán almintában 20,5%, a magyar almintában 13,3%). A megjegyzések többsége arra vonatkozott, hogy pontosították, melyik idő szerint adták meg, hogy hány óra van. 100 fő azt jelezte, hogy „kijevi idő” szerint adta meg a választ; 90-en „helyi idő”-ként nevezték meg az általuk megadott időt; 26 adatközlő úgy utalt az általa használt időre, hogy „miszerintünk”, és mindössze 1 megkérdezett mondta azt, hogy „magyar idő szerint” kell érteni a választ.

A megjegyzésekből látható, hogy az adatközlők többsége számára – akármelyik időt használja is – az idő jelöletlen. Akik valamilyen módon utaltak arra, hogyan kell értelmezni az általuk megadott időt, azok megközelítőleg azonos arányban tartották fontosnak megjelölni a „kijevi” és a „helyi” időt.

Azt is láthatjuk, hogy leggyakrabban a „kijevi idő” és a „helyi idő” megnevezést használták az adatközlők. Az ukrán „по нашому” és a magyar „*miszerintünk*” valószínűleg azért fordult elő ilyen kis számban, mert ezt a megnevezést a közösségen belül, egymás között, a szolidaritás kifejezésére használják a kárpátaljaiak. Akkor, amikor a „*mi*” fogalomba a beszélő és a hallgató is beletartozik. A kutatás mint életidegen, szokatlan, formális szituáció, az adatközlők számára általában idegen kérdezőbiztos nem a szolidaritást, hanem a formalitást jelentette.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban egy empirikus szociológiai kutatás adataira, publicisztikai és szépirodalmi művekből, valamint turisztikai kiadványokból vett idézetekre alapozva bemutattuk, hogy Ukrajna délnyugati részén, Kárpátalján a lakosság jelentős része nem a hivatalos kijevi (EET) idő, hanem a helyi (CET) idő szerint éli az életét. Hat kárpátaljai város nyelvi tájképének empirikus kvantitatív vizsgálata alapján igazoltuk, hogy a hivatalos kijevi és a nem hivatalos helyi idő egymás mellett élése a nyilvános térben is megjelenik. A két idő megnevezése is elkülönül a helyi nyelvhasználatban ukrán, magyar és orosz nyelven egyaránt. A nyelvi tájkép elemeinek kvalitatív elemzése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy az államhoz kötődő formális kiírásokon a (jelöletlen) kijevi idő dominál; az informálisabb kereskedelmi, civil és magán jellegű feliratokon azonban a kijevi és a helyi idő párhuzamosan, gyakran együtt

jelenik meg. Gyakori az is, hogy a kijevei idő jelöltként jelenik meg: megjegyzés, rövidítés jelzi, hogyan kell értelmezni a megjelölt időt.

A helyi idő használata a magyar nemzetiségű és anyanyelvű kárpátaljaiak körében jóval nagyobb arányban jellemző, mint az ukrán nemzetiségűek és anyanyelvűek körében, az orosz etnikumú és ajkú lakosság körében pedig a legalacsonyabb.

Elemzésünkben bemutattuk, hogy a hivatalos központi idő és a helyi idő közötti különbség a második világháború után jelent meg Kárpátalján: akkor, amikor a régiót a Szovjetunióhoz csatolták, és az államfordulat következtében a kötelezően előírt idő is megváltozott. Annak ellenére, hogy a ma Kárpátaljaként ismert régiónak csupán a kisebb kiterjedésű nyugati csücske sorolható földrajzilag a CET időzónához, a második világháború előtt a régióban mindegyik állam (az Osztrák–Magyar Monarchia, a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság egyaránt) az UTC+1, vagyis a CET időt használta. A szovjet hatalom azonban az ettől 2 órával előbbre járó MSK-t vezette be.

A helyi idő és a központi idő közötti megkülönböztetés azt követően is fennmaradt, hogy 1991 után Kárpátalja a szovjet birodalom széthullását követően a függetlenné vált Ukrajna részévé lett, annak ellenére, hogy ekkor már a terület nagyobb részének földrajzi és helyi ideje is egybeesett.

A helyi idő továbbélése véleményünk szerint több tényezővel magyarázható, amelyek egymást erősítik.

(1) A régió őslakosságát történeti szempontból viszonylag rövid idő, alig 70 év óta próbálják átállítani más időzóna használatára.

(2) A régiót a Kárpátok hegyvonulatai természetes határként választják el a kelet-európai időt használó nyugat-ukrajnai régióktól (Galícia, Bukovina), az elsősorban a folyóvölgyekbe települt helyiek természetes orientációja követi a délnyugat felé folyó vizek (folyók, patakok) útját: Ukrajna nyugati szomszédjai, a CET-et használó Lengyelország, Szlovákia és Magyarország felé irányul.

(3) A Szovjetunió fennállása alatt a kommunista ideológia hirdetését minden egyéb fölé helyező moszkvai és kijevei rádió- és televízióadások a Kárpátalja nagy részén fogható szomszédos Csehszlovákia és Magyarország rádió- és televízióadásaihoz viszonyítva élvezhetetlenek voltak. Éppen ezért Kárpátalja lakosságának nagy része a csehszlovák és a magyar rádió, televízió adásait (is) hallgatta, nézte. A szomszédos országok rádió- és tévéműsorai pedig a közép-európai idő szerint kezdődtek.

Abban a korszakban, amikor egy-egy népszerű televíziós sorozat kezdési ideje hatással volt a mindennapi élet teendőinek időzítésére, a közép-európai idő használata a kárpátaljaiak nagy része számára a napi rutin része maradt, illetve azzá vált.

(4) A központtól eltérő helyi idő része a regionális identitásnak. Erre utal, hogy elsősorban azok körében gyakori a helyi idő használata, akiket erősebb regionális identitástudat jellemez, szemben azokkal, akiknél a centrális azonosságtudat és hazakép a jellemző.

(5) A helyi idő fennmaradását az is erősíti, hogy hozzájárul Kárpátalja mint Ukrajnán belül sajátos, specifikus régióról kialakult képhez. Az ukrainai és nemzetközi turisztikai oldalak Kárpátalját reklámozó írásában is megemlített *helyi idő* így – más elemek, mint például a Kárpátok hegyei, a termálfürdők, vagy éppen a sztenderd ukrántól jelentős mértékben eltérő regionális szláv dialektusok (Cserniczkó 2014) mellett – a régió turisztikai brendjének részévé válik.

A kitűnő magyar és orosz leíró nyelvész, Papp Ferenc (1930–2001) fél évszázaddal ezelőtt írta le, hogy ha egy nyelvnek csupán a nyelvtanát tudjuk, nem tudunk szinte semmit. Kissé bővebben:

„Már most mindent tudunk – a hangok »ejtését«, a helyesírást, a nyelvtant, még egyes alakok történetét is. És mégsem tudunk semmit, a kölcsönös megértést akadályozó súlyos hibákat követhetünk el, ha nem vesszük figyelembe, hogy egyrészt a nyelven kívüli közlési lehetőségeink is vannak, és azok sokszor súlyosabban esnek latba, mint a nyelvek; másrészt elvileg egyaránt helyes nyelvi formák közötti választást előírhat valami nem (egészen) nyelvtani szabályrendszer.”

Sokan nem tudják, hogy a *már* partikula használata Budapesten és a szabolicsi Újfehértón lényegesen különbözik: a budapesti sürgető, siettető *már* épp az ellenkezője az újfehértói barátságos, a felszólítást puhító *már*-nak.

Vagy: a kétnyelvű szótárak ekvivalensei, például *вольность* = *liberty*, *freedom*, sokszor a lényegét fedik el, itt azt, hogy a nyugati (amerikai) világban a szabadság az egyének szabadságát jelenti, de az orosz kultúrában a szabadság a társadalom attribútuma.

A nyelv, társadalom és kultúra összefüggéseivel való ismerkedés mindenkinek hasznára válhat, tanítóknak és tanároknak különösen. Ebben segíthetnek az itt összegyűjtött olvasmányok.